

פרשת בא: האם יש עניין להניח תפילין של רבינו תם

פתיחה

בתורה מופיע ארבע פעמים החובה להניח תפילין: בפרשת בא פעמיים, בפרשת ואתחנן ובפרשת עקב. כפי שכתב **הרשב"א** (א, צד) בכל המצוות יש טעמים שמעבר להשגה, אבל כמו בשאר המצוות, הראשונים העלו מספר טעמים כדי לקרב את מצוות תפילין לשכל:

א. **בספר החינוך** (מצווה תכא) כתב, שמטבע האדם להימשך אל התאוות לחומר "כי כן טבע החומר לבקש כל הנאות אליו והערב כסוס כפרד אין הבין", ורק הנפש יכולה להתנגד לרצונות אלו, אלא שהבעיה היא שהארץ היא משכן הגוף, ובעקבות כך הוא מתגבר על הנפש. לכן נתן הקב"ה מצוות שונות, כדי להזכיר לאדם לא להימשך אחר הגוף, וביניהן מצוות תפילין.

ב. **הרמב"ן** בפרשתנו (יג, טז), על אף שככל הנראה לא חולק על החינוך בטעם המצווה, בכל זאת נתן דגש אחר. הוא כתב, שאחת המטרות המרכזיות של המצוות היא, להיות עדות ליציאת מצרים. לא ייתכן שהקב"ה יעשה מופת לכל כופר במהלך הדורות (כיוון שהוא לא ראוי, או כדי שתהיה בחירה חופשית), וכדי שלא ישכחו את זיכרון הניסים, קבעו לעשות הרבה מצוות המזכירות את יציאת מצרים.

להלכה שילב **השולחן ערוך** (כה, ה) את שני הטעמים, וכתב שכאשר אדם מניח תפילין עליו לכוון את שתי הכוונות, לשעבד את הכוחות לקב"ה, ויציאת מצרים. אמנם גם מי שלא כיוון גם יוצא ידי חובה בדיעבד, אבל לכתחילה יש לכוון (ועיין בדף לפרשת וארא שנה ג'), ובלשונו: "כיוון בהנחתם שציונו הקב"ה להניח ארבע פרשיות אלו שיש בהם יחוד שמו ויציאת מצרים, על הזרוע כנגד הלב, ועל הראש כנגד המוח, כדי שנזכור נסים ונפלאות שעשה עמנו, שהם מורים על יחודו, ואשר לו הכוח והממשלה בעליונים ובתחתונים לעשות כרצונו. וישעבד להקב"ה הנשמה שהיא במוח, וגם הלב שהוא עיקר התאוות והמחשבות."

בעקבות הדיון במצוות התפילין בפרשתנו, נעסוק השבוע בהלכות תפילין ובעיקר בשאלה האם יש חובה להניח תפילין של רבינו תם. נראה את מחלוקת הראשונים בעניין, את דעת הקבלה, וכיצד נוהגים למעשה.

מחלוקת רש"י ורבינו תם

הגמרא מסכת מנחות (לד ע"ב) כותבת, שבתוך בית התפילין יש להכניס ארבע פרשיות: 'קדש לי', 'והיה כי יביאך', 'שמע ישראל', 'והיה אם שמוע'. בתפילין של יד כותבים את כל הפרשיות על קלף אחד ארוך, ובתפילין של ראש כל פרשייה כתובה בנפרד, כאשר בסוף התהליך מקפלים את ארבעת הקלפים ומכניסים אותם לבית על פי סדר מסוים.

באיזה סדר יש לשים את הפרשיות בתפילין של ראש, ולכותבן בתפילין של יד? נחלקו בעניין זה **רש"י ורבינו תם**. עוד לפני שנראה את הדיון יש לציין, שלא רש"י ורבינו תם התחילו את המחלוקת וכפי שנראה היא מופיעה כבר בגאונים, כמו כן נמצאו עדויות בארץ ישראל לשני סוגי התפילין מתקופות קדומות לזמן הראשונים, אבל בכל זאת זכו רש"י ורבינו תם שנקבעה המחלוקת על שמם:

א. **דעת רבינו תם**: הגמרא במסכת מנחות (שם) כותבת, שיש לסדר את התפילין כאשר פרשת 'קדש' ו- 'והיה כי יביאך' מימין המניח, 'ושמע ישראל' ו- 'והיה עם שמוע' משמאלו. **רבינו תם** (תוספות ד"ה הקורא) התקשה, מדוע הגמרא לא אומרת בפשיטות את סדר הפרשיות, או מתנסחת בלשון של 'אחת מימין וכל השאר משמאלה' וכפי שהתנסחה במקומות אחרים בש"ס?

בעקבות כך הבין רבינו תם, שכוונת הגמרא לומר שסדר הפרשיות צריך להיות כך: הפרשיות קדש ואחר כך והיה כי יביאך מתחילות מצד ימין של התפילין (מימין של האדם מבחוץ ולא של המניח), והפרשיות שמע ואחר כך והיה עם שמוע מתחילות משמאל. נמצא שלפי שיטתו סדר הפרשיות הוא: א. קדש. ב. והיה כי יביאך. ג. והיה עם שמוע. ד. שמע.

שיטה זו נקראת 'הוויות באמצע', כיוון שפרשת והיה כי יביאך ו- והיה עם שמוע נמצאות באמצע. **החיד"א** (שם הגדולים) כתב בשם הראב"ד שכך גם מופיע בדברי הירושלמי בקודשים אותו ראו חלק מהראשונים (אך היום לא קיים, וכפי שראינו בפרשת ויקהל שנה ב' את פרשת זיפור), כך פירשו גם **רבינו חננאל ורב האי גאון**, וכפי שהביאו התוספות:

"וקשה לרבינו תם, דאמאי פלגינהו (= מדוע חילקו את הפרשיות), שקורא שתיהן הראשונות מימין וכל האחרונות משמאל? ומפרש רבינו תם דקדש והיה כי יביאך מימין של קורא, ומשמאל של קורא שמע והיה עם שמוע, וניחא השתא מה שחלקו, וכן פירש רבינו חננאל בסנהדרין, וכן רב האי גאון והיה מניח סימן הוויות להדדי פ' וכן בתשובת הגאונים שכתב הרבי יוסף טוב."

ב. **דעת רש"י**: על רבינו תם חלוק **רש"י** (ד"ה והקורא) שסבר, שסדר הפרשיות צריך להיות כך (מימין לשמאל ביחס לרואה את מניח התפילין): א. קדש לי. ב. והיה כי יביאך. ג. שמע. ד. והיה עם שמוע, כלומר ביחס לשיטתו של רבינו תם, פרשת שמע מחליפה מקום עם פרשיית והיה עם שמוע, וכן פסקו **הרמב"ם** (תפילין ג, ה) **הרשב"א** (ד"ה גויתא), **הרא"ש** (תפילין ס' ה) ועוד.

כמו כן, לעיל ראינו שהתוספות כתבו שרב האי גאון סובר כרבינו תם, אך הרמב"ם (שו"ת ס' רפט) כתב, שסיפרו לו 'חכמים נאמנים' שפתחו את התפילין של רב האי גאון - ומצאו שהם כשיטתו. ראייה נוספת לשיטה זו הביא **המרדכי** (תתקסט) שכתב שישנה עדות, שנפלה הבימה שנמצאת על הקבר של יחזקאל - ומצאו שם תפילין כשיטתם של רש"י והרמב"ם.

מדוע אם כן לשיטתם הגמרא בחרה לכתוב שתיים מימין המניח ושתיים משמאלו? הרא"ש (שם) תירץ, שהתפילין צריכות להיות באמצע הראש בין העיניים, כאשר שתי פרשיות נמצאות משמאל לאזור שבין עיניים ושתיים מימין, לכן התנסחה הגמרא בלשון שתיים מימין ושתיים משמאל¹.

¹ שתי שיטות נוספות שהובאו בראשונים: א. **הראב"ד** (תפילין ג, ה) שמפרש כמו רבינו תם, שהוויות באמצע, אלא שמחליף את פרשיות קדש ושמע, דהיינו קדש הפרשייה השמאלית ביותר, ושמע הימנית ביותר. ב. **העיטור** (תפילין ז, ה), שהבין כדעת רש"י, רק הפך את סדר הפרשיות, דהיינו פרשיית קדש הימנית ביותר, אחר כך והיה כי יביאך משמאלה וכן על זו הדרך.

כיצד נפסק להלכה? בעניין זה מצאנו שלוש אפשרויות:

א. **הגר"א** (לד, א) פסק להלכה כדעת רש"י, לא זו בלבד, כפי שנראה בהמשך יש שכתבו שטוב לחוש לשיטת רבינו תם, הגר"א חלק וכתב שאין טעם לחוש לשיטת רבינו תם יותר משאר השיטות בדיני תפילין, ואם רוצים לחוש לכל השיטות יש להניח עשרות סוגי תפילין (יש מספר שיטות איך להניח (עיין הערה 1), וכן יש מחלוקת באיזה אופן לשים את הקלף שוכב או עומד, פרשיות סתומות או פתוחות ועוד).

ב. המקובלים בעקבות **האר"י** (שער הכוונות, תפילין דרוש ד') חלקו חזיתית על הגר"א וסברו, שיש חובה להניח את שני זוגות התפילין. כלומר בניגוד לשאר הראשונים ולדרך הפשט בה יש מחלוקת בין השיטות, על פי דרך הקבלה - יש עניין בשתי השיטות, ולא זו בלבד, תפילין של רבינו תם גבוהים וחשובים במעלתם מתפילין של רש"י, וכפי שכתב **הבן איש חי** (וירא, כא):

"והנה בתחילה היו חושבין מחלוקת זו כשאר מחלוקת שסברה אחת בטלה, אך בא רבינו האר"י ז"ל והגיד בקבלה מפי אליהו זכור לטוב ששני הסברות אמת, וצריך למעבד תרומיהם (= שניהם), ומימות משה רבינו עליו השלום ועד הגאונים היו מניחים ב' זוגות, על כן יעשה ב' זוגות תפילין, אחד כסברת רש"י ואחד כסברת רבינו תם."

ג. **השולחן ערוך** (לד, א) פסק מעיקר הדין כדעת רוב הראשונים, רש"י, רמב"ם, רשב"א ועוד. הרא"ש שכפי שראינו לעיל גם פוסק כמותם הוסיף, שבגלל שתפילין של רש"י פסולות לרבינו תם וכן להפך - ירא שמים יניח את שני זוגות התפילין. השולחן ערוך צמצם את דברי הרא"ש וכתב בעקבות **המהרי"ל**, שרק מי שמוחזק בחסידות יכול להניחם, ולא כל ירא שמים (ועיין ט"ז ומגן אברהם שם).

מדוע דווקא במחלוקת זו יש עניין לחוש לחולקים? לכאורה צודק הגר"א שאם נחוש, אז יהיה מקום להניח עשרות זוגות תפילין! **הפתחי תשובה** (לב, to) תירץ, שכאן לא מדובר בדעת יחיד, שכן ראשונים רבים סוברים כך (שראינו רק חלק מהם לעיל), לכן במצווה מדאורייתא יש יותר מקום לחוש לשיטה נוספת. כמו כן לדעת האר"י יש להניח כרבינו תם מעיקר הדין, כך שיש יותר מקום לחוש.

למרות שהשולחן ערוך כתב שדווקא מי שמוחזק בחסידות יכול להניחם, בזמן הזה כתבו הפוסקים שכולם יכולים להניח, ואין בכך יוהרא. הסיבה לכך היא, שבעקבות תורת החסידות שצעדה אחרי הקבלה - אנשים רבים שלא בהכרח מוחזקים בחסידות הניחו שני זוגות תפילין, ולכן הותרה הרצועה וכל מי שרוצה יכול להחמיר ולהניח (ועיין בית יוסף או"ח כד), ובלשונו של **ערוך השולחן** (לד, ה):

"וגם זה שכתב הבית יוסף דאין לעשות כן אלא מי שמוחזק ומפורסם בחסידות, האידנא (= בזמן הזה) נתפשטה בכמה מדינות שמניחין תפילין דרבינו תם ואין בזה יוהרא, ויכול כל אחד לעשות כן ותבוא עליו ברכה (ועיין הערה 2)."

מכל מקום, מי שבחר להניח שני זוגות (ורבים, בעיקר אשכנזים לא נהגו) עליו לזכור שני דברים: קודם כל מברכים כאשר מניחים תפילין של רש"י, שאחרי הכל היא השיטה המרכזית להלכה. כמו כן, יש לכוון לצאת ידי חובה בזוג תפילין אחד, ושהתפילין השניות רק בגדר רצועות בעלמא, כיוון שאם מכוונים ששני התפילין להלכה עוברים על איסור בל תוסיף (אך לדעת המקובלים אין צורך, כיוון ששני הזוגות להלכה).

כיצד לשים את התפילין

אם אדם בוחר להניח את שני הזוגות, האם עליו לשים אותם ביחד או כל זוג בנפרד?

א. **השולחן ערוך** (לד, ב) כתב, שמעיקר הדין יש להניח את שני זוגות התפילין ביחד, ודבר זה אפשרי כפי שכותבת הגמרא במסכת עירובין (צה ע"ב), שיש מקום ביד ובראש להניח שני זוגות ביחד. הסיבה לכך שדבר זה עדיף היא, שאז אפשר לכוון בברכה אחת על שני הזוגות, וכן נוהגים ההולכים בשיטת **הבן איש חי** (וירא, כא) **והרב אליהו**. במקרה זה לשיטתם, ביד, התפילין בשיטת רש"י צריכים להיות יותר קרובים לכתף, ושל רבינו תם למרפק, ובראש, תפילין של רש"י קרובות יותר למצח, ושל רבינו תם למרכז הראש.

ב. לעומת זאת, ספרדים ההולכים בשיטת **הרב עובדיה יוסף** נוהגים להניח את שני זוגות התפילין בנפרד. כדי להבין את טעם הדבר, יש להקדים הקדמה קצרה במחלוקת הפוסקים באיזה מקום מותר לשים את תפילין של יד:

הגמרא במנחות (לז ע"א) כותבת, שיש להניח תפילין על הקיבורת, וכפי שכתבו הראשונים כוונת הגמרא לאזור שבין המרפק לכתף. מדברי הראשונים משמע שכל האזור כשר להנחה, וכן פסק **הגר"א** (שם, א). לעומת זאת **רבינו פרץ** (סמ"ק קנג) חידש, שרק החצי לכיוון המרפק כשר להנחה (אך במרחק שני אצבעות מהמרפק כלפי מעלה), וכדבריו פסקו להלכה **השולחן ערוך** (כז, ז) **והרמ"א** (כז, א).

רוב האחרונים סברו, שבמקום הצורך, כמו למשל במקרה בו רוצים להניח תפילין של רבינו תם ורש"י ביחד, אפשר לסמוך על הגר"א הסובר שכל האזור בין המרפק לכתף כשר להנחה. **הרב עובדיה** (יחזקאל דעת ה, ג) לעומת זאת כתב, שאפילו בדיעבד אי אפשר לסמוך על דעת הגר"א, ואפילו אם מעט מהתפילין עולות לכיוון הכתף - זה נחשב כאילו לא הניחו כלל תפילין, והברכה לבטלה. משום כך פסק שיש להניח כל זוג תפילין בנפרד, ובלשונו **הילקוט יוסף** (לד, ב):

"לכתחילה מן הראוי להניח ב' זוגות התפילין יחד, כדי שהברכה תחול על שתיהן יחדיו, וכדי שיקרא בהן קריאת שמע ויתפלל. אולם כל זה כאשר התפילין קטנים מאוד, כי אם יהיה אפילו חלק קטן מאד מהתפילין מונח בחצי החלק העליון הנוטה לכתף, הרי ברכתו לבטלה, וגם לא יצא ידי חובת תפילין של רש"י, ולכן יש להניח בזה אחר זה, דהיינו שיניח תפילין של רש"י ויברך עליהן עובר לעשייתן, ואחר התפלה יניח תפילין של רבינו תם בלא ברכה, ויקרא בהן פרשת שמע."

שבת שלום! קח לקרוא בשולחן שבת, או תעביר בבקשה הלאה על מנת שעוד אנשים יקראו...

² לחלק מהפוסקים בחורים רווקים לא יניחו תפילין של רבינו תם, אך נשואים כן (עיין למשל בהליכות עולם א, כג, שהמליץ כך, וכן פסק הדברי יציב).

³ מצאת טעות? רוצה לקבל כל שבוע את הדף למייל, לשים את הדף במקומך או להעביר למשפחה? מוזמן: tora2338@gmail.com